

6 Sztálinváros

A Centrális Galéria az év elején hat olyan kelet-európai városról állított össze bőséges építészeti, várostörténeti, szociológiai és sajtótörténeti anyagot, amelyek hosszabb-rövidebb időre Sztálin nevét viselték. Katowice, Eisenhüttenstadt, Dunaújváros, Brassó, Várna és Sztálingrád (Caricin) történetének egy epizódját úgy tárja fel, hogy a hatalom erőszakos városalakító politikája, illetve a város használóinak mindennapjai közötti feszültséget állítja a középpontba. Elsősorban az ötvenes évekre fókuszál, mivel mind az újonnan épült, mind a történelmi városok átnevezésével létrejött Sztálinvárosokban ekkor folytak jelentős építő munkálatok. Fényképek, dokumentumok, tervrajzok, újságkivágások és műtárgyak láthatók a galériában, utóbbiak mindegyike a művészi propaganda eszközeivel fogalmazza meg a „sztálinvárosiság” fogalmát. Így szerepelhet itt Bernáth Aurél, Ék Sándor, Domanovszky Endre több műve, és az őket kíséző korabeli sajtóviták egy-egy izgalmas részlete is: a modern művészet és az ideologizált művészet közötti párbaj, amely még az ötvenes évek légkörében a tilalomfák között is érzékelhető.

„Ami ott készült és épült, az azért monumentális vállalkozás volt. Magyarországon ilyen még nem történt: felépíteni egy várost, beköltöztetni a gyárépítőket, elkezdeni a gyárat építeni, ugyanakkor a várost is fejleszteni, miközben a gyár tovább terjeszkedik – ennek az egésznek volt egy óriási romantikája (...) Rettenetesen izgalmas volt az az embertőmeg, ami ott összeverődött. Az országnak részben a szemete, részben a java került oda, mert például vonatrakományszám hozták oda a pesti kurvákat dolgozni, és az exkavátor néha csecsemőholttesteket emelt ki a földből (...) Valamiféle aranyláz jellege volt az építkezésnek” – emlékszik vissza Örkény István húsz év múlva a magyar Sztálinváros felépítésére.

Még távolabbról szemlélve, ezekkel a városokkal kapcsolatban építészeti és működésükben is számos kérdés fogalmazódik meg. Mivel nevük arra kötelezte őket, hogy a szocializmus építésében minden tekintetben élen járjanak, a városi terek megformálása, az épületek arcának kialakítása ugyanolyan emblematikus jelentőséggel bírt, mint a lakók „szocialista erkölce” – utóbbit a kiállításon több újság cikk is megeleveníti, különösen a mozi körüli közösségi életet ostromozó kitételeikkel. Sztálin városai a hatalom elvárásait jelenítették meg, példaként szolgáltak a többi közösség és település előtt.

A kiállítás bőségesen hoz példákat a városok átalakításai terveire, folyamatos mozgásban mutatja ezeket a városokat, attól függően, hogy mikor fogalmazódott meg egy-egy olyan gondolat, terv, koncepció, amely méltónak bizonyult a „generalissimus” ideájához. A hatalom állandó alakítási kísérletei új típusú épületekben, magasház-koncepciókban, a városi terek korszerűsítési kísérleteiben és erőszakosságaiiban a lakók, a sztálinvárosiak folyamatosan küzdöttek saját életkereteikért. Hétköznapijuk egy nagyszabású laboratórium-ban folytak, miközben éltek, dolgoztak és családot alapítottak, a folyamatos változásban minden pillanatban partizánháborút kellett folytatniuk a pusztá létezésért. A mindennapi élet kereteit így egyrészt az arctalan, megfoghatatlan hatalom akciói, másrészt a függetlenség megőrzésére törekedő városi népesség privát lépései határozták meg. A ki-

állítás legnagyobb része természetesen a magyar Sztálinvárossal foglalkozik, melynek építészei, képzőművészei, lakói mellett megjelenik két fotósé is: a város épülését és életét évekig megörökítő Reismann Jánosé, illetve Járai Rudolfé. Különösen érdekesek Weiner Tibor főépítész városközpont tervváltozatai. Az eredeti elképzelések erősen emlékeztetnek a kortárs skandináv előképekre. A megépült változat azonban – talán ideológiai nyomásra, talán pénz hiányában – volumenében és építészeti minőségében egyformán torzó maradt.

Az alábbiakban a kiállítás kurátorai, Tamási Mklós és Horváth Sándor által összeállított várostörténeti anyagból közlünk részleteket.

Sztálinváros, 1951–1961

Sztálinvárost nemcsak azért hozta létre a szocialista állam, hogy konkrét hadigazdasági vagy annak alárendelt társadalompolitikai céljai megvalósulhassanak, hanem azért is, hogy demonstrálja az új politikai hatalom erejét. Mitológiai példák óta foglalkoztatja az emberek fantáziáját, hogyan lehet a semmiből várost, a pusztából civilizációt teremteni. Sztálinváros azonban nem, vagy csak korlátozottan felelt

meg azoknak az elvárásoknak, amelyeket az emberek egy várossal szemben támaszthattak. Ahhoz, hogy lakói mégis városként kezdjenek el gondolkodni településről, magának a város fogalmának kellett megváltoznia. Ebben a folyamatban döntő szerepe volt a hivatalos közbeszédnek, amely előszeretettel ábrázolta a város építésének folyamatát a városiak és nem városiak, régebbi analógiákra utalva a civilizáltak és vadak harcaként. (...) egészen mást jelentett a város fogalma Sztálinváros kapcsán az értelmiségieknek, a szakmunkásoknak, a falvakból bevándorlóknak, vagy éppen a propagandisztikus szövegek íróinak. Ugyanígy egészen mást jelentett a különböző társadalmi csoportoknak az a „kultúrateremtési kísérletként” is értelmezhető jelenség, melyet a hivatalos közbeszédben a szocializmus építéseként vagy a „szocialista embertípus” megteremtéseként emlegettek.

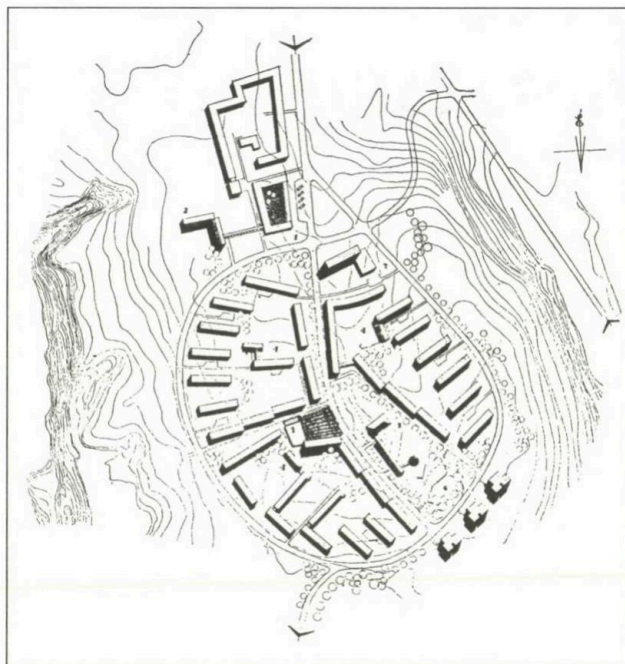
Sztálinváros története értelmezhető egy olyan „vegytiszta” település történeteként is, ahol az ötvenes éveket megelőző időszak társadalmának egy része találkozott azokkal az új – javarészt állam által teremtett – körülményekkel, amelyek formálták, változtatták és meghatározták a következő évtizedek társadalmi folyamatait. Ebben a folyamatban meghatározó erővel bírt a társadalmi térhasználat megváltozása.

Stalin, 1949–1956

Bulgária Sztálinvárosa nem újonnan épült szocialista város, hanem a több mint kétezer éves múltra visszatekintő fekete-tengeri kikötő, Várna lett. A százezer lakosú regionális központot 1949-ben nevezték el Stalinnak, így ez volt Kelet-Európa első Sztálinvárosa. A névváltoztatást a generalisszimust 70. születésnapja alkalmából – a várnaiak kérésének engedve – rendelte el a bolgár Minisztertanács.

A választás valószínűleg már létező hajógyára és gépipara – és ezért viszonylag számottevő munkáslakosság – miatt esett a városra. Egy magánfotó-gyűjteményben fellelhető felvétel szerint a fiatal Sztálin 1909-ben megfordult Várnában, hogy segítséget nyújtson a bolgár proletariátus mozgalmainak szervezéséhez. Vannak, akik úgy gondolják, hogy a kikötőváros ennek a látogatásnak az emlékére kaphatta a szovjet pártvezető nevét.

A várnai riviérára, az elegáns tengerparti korzókra már a két világháború közötti prospektusok hívogatták a turistá-

SZTÁLINVÁROSI SZOMSZÉDSÁG TERVE, 1956. TERVEZŐ: BICZÓ KATALIN, KORREKTOR: WEINER TIBOR

kat. Az ötvenes években kiadott útikalauz a Fekete-tenger legszebb öbleként, igazi gyöngyszemként említi Stálin partját és városát, nem feledkezve meg arról a lényegi különbségről, hogy a bolgár riviéra immár nem a kapitalistákat, hanem a bolgár dolgozó népet szolgálja. Itt épült föl az ország legnagyobb (kirakat)úttörőtábor is, ahol a szocialista országokból érkező úttörőkön kívül nyugat-európai diákok is megfordultak.

Stálin középpontjába Lenin-emlékművet emeltek, a nagy, tengerparti fák park főbejáratánál pedig 1949 és 1956 között Sztálin szobra állt. Az ötvenes években az alapvető feladat Bulgáriában is az ipari építészet fejlesztése volt (új szocialista városok: Dimitrovgrád, Sztara Zagora, kohók, vízierőművek születtek). Stálinban is több épületet emeltek a tengeri kereskedelem és a hajózás érdekében, fejlesztették a hajógyárat is, de mivel az ország jövedelemforrásai között egyre nagyobb szerep jutott az idegenforgalomnak, itt elsősorban szállodaépítésbe, fürdőtelepek kialakításába fektettek pénzt.

ARCHÍV FOTÓ • UVATERV

A munka a Stalintól északra fekvő Aranyhomok üdülőttelep létesítésével indult meg, a hotelek mellett kommunális létesítmények, szórakozóhelyek, utak épültek. (...)

A Szovjetunióban 1953 márciusa, Sztálin halála után bekövetkezett számos, a diktatúrát valamelyest enyhítő változás nyomán, majd a Szovjetunió Kommunista Pártjának élére került Nyikita Sz. Hruscsovna a XX. Pártkongresszuson elmondott, Sztálin hibáit soroló titkos beszéde után a bolgár Kommunista Párt is elismert néhány túlkapást, többek között Várna átkeresztelését. A város 1956-tól ismét régi nevét viseli.

Sztálingrád újjáépítése

„Sztálingrád a harcok folyamán teljesen lerombolták. A városból csak a földalatti csatornák és a kiégett üszkös falak maradtak meg. A nyugati kapitalista sajtó sokat írt arról, hogy a várost nem lehet feltámasztani, hogy Sztálingrád mindörök-

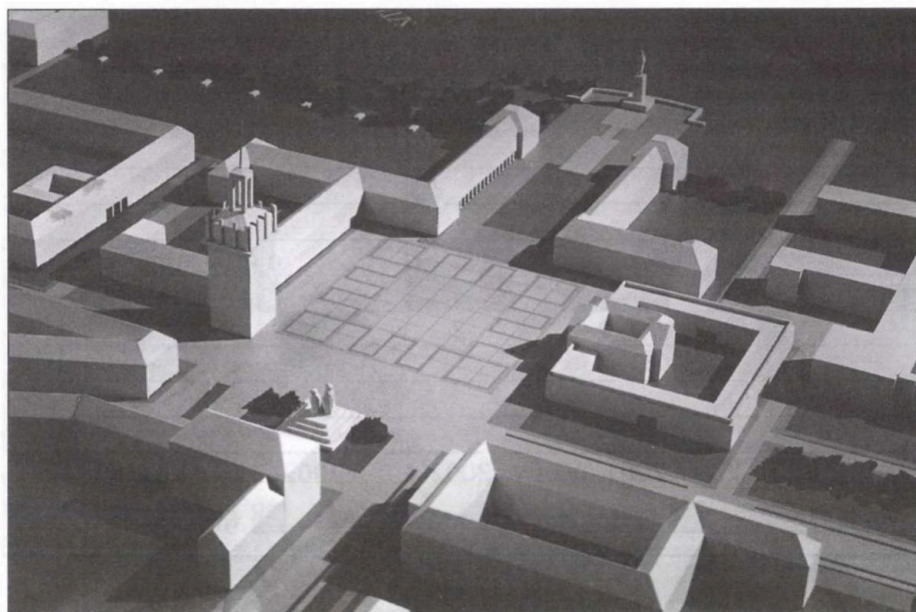
re eltűnt a térpékről... A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány azonban megteremtette annak a lehetőségét, hogy Sztálingrád ismét a Szovjetunió egyik legszebb városává váljék... ez a város, melynek falainál kétszer semmisítették meg az ellenséges hadakat, ez a kommunizmus nagy építkezéseinek városa, ez a város Sztálin nevét viseli. Ezért Sztálingrádnak méltóságteljesnek és monumentálisnak kell lennie. (...) Sztálingrád újjáépítése az építészekről félmillió város terveinek elkészítését, a város centrumának részletes tervét és teljes térkompozícióját, a város út-és térrendjét igényelte. (...) A V. M. Szimbircevezetésével alkotó építész kollektíva által kidolgozott megoldás a következőkre vezetett:

Sztálingrád központi főútvonala a Sztálin sugárút, amely átszeli az egész várost. Az útvonal hossza a Vorosilov gyártól a Traktor gyárig 18 kilométer, és egyesíti a város összes kerületeit a központtal. Az Elesett Hősök tere trapéz alakú kiépítést nyer. Ez a város adminisztratív központja. A terület monumentális egymagasságú épületek határolják. A tér axisában épül a Tanácsok Háza magas épülete, amelynek előterére néz a már felépült színházépület. Az Elesett Hősök terét a Győzelem-parkkal és rakparttal a 110 méter széles Hősök útja köti össze. (...)

A Győzelem-park központjában a Hősök fasora felé eső szárnyon állítják fel a Győzelem- emlékművet, mely mögött széles lépcsősor vezet a Volgához. A folyó partján a lépcsőtől délebbre épül az új hajóállomás. (...) Sztálingrád történelmi jelentősége kívánta meg a városközpont nagyvonalú kibontakozását – méreteit a leningrádi paloták, az Admirális és a Gyekabrista téri komplexum méreteihez arányosították. (...)

A Sztálingrád központjának részletes rendezési tervei körül megindul vita során alapvető állásfoglalásokat és a szocialista városszerkezet kialakításának lényeges szempontokat állapítottak meg. Állásfoglalás született arról, hogy a központ épülettömbjei nem lehetnek kisméretűek. Azok ugyanis egyhangú és egyénietlen beépítést alkotnak, a főútvonalakon sok kereszteződést okoznak, szétforgácsolják a város úthálózatát (...) Művészi szempontból a kis épülettömbök megbilincselik az építész elgondolásait, elszegényítik a kompozíciós lehetőségeket. Az épülettömbök méreteinek növelése, az épülettömb-csoportok kialakítása sokkal haladóbb módszer, amely alkalmazásra kell hogy jusson a városépítési gyakorlatban...”

Arhitektura Sz.Sz.Sz.R., 1952.

WEINER TIBOR SZTÁLINVÁROSI VÁROSKÖZPONT-TERVE